

JEDNOŚĆ KOŚCIOŁA W EXPOSITIO SYMBOLI APOSTOLORUM JANA Z KWIDZYNA

Słowa kluczowe: Jan z Kwidzyna, *Expositio Symboli Apostolorum*, eklezjologia średnio-wieczna, *devotio moderna*

Keywords: Johannes Marienwerder, *Expositio Symboli Apostolorum*, medieval ecclesiology, *devotio moderna*

Schlüsselwörter: Johannes Marienwerder, *Expositio Symboli Apostolorum*, mittelalterliche Ekklesiologie, *devotio moderna*

Badania nad myślą teologiczną i filozoficzną Jana z Kwidzyna (= Johannes Marienwerder) trwają od wielu lat¹. Ciągłe jednak postać ta jest kojarzona przede wszystkim z bł. Dorotą z Mątówów. Jan z Kwidzyna (1343–1417) znany jest jako spowiednik, kierownik duchowy oraz propagator jej kultu. Zawdzięczamy mu serię ważnych dzieł dedykowanych życiu oraz doświadczeniom duchowym Mistyczki Pomezkańskiej². Jest oczywiste, że sposób ich prezentacji i interpretacji w dużej mierze związany był z jego doświadczeniem akademickim i znajomością problematyki teologicznej i eklezjalnej³. Kluczową rolę w formowaniu osobowości naukowej Jana z Kwidzyna odegrał niewątpliwie jego wieloletni pobyt w Pradze czeskiej w latach 1365–1387 oraz jego ścisły związek ze środowiskiem teologicznym Uniwersytetu

---

* Ks. dr hab. Marek Karczewski, prof. UWM, wykładowca Wydziału Teologii UWM w Olsztynie oraz Wyższego Seminarium Duchownego w Elblągu, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9435-3832>, E-mail: marek.karczewski@uwm.edu.pl

¹ W środowisku polskim jako jeden z pierwszych kompleksowe wyniki badań opublikował M. Borzyszkowski, *Problematyka filozoficzna i teologiczna w twórczości Jana z Kwidzyna (1343–1417) (cz. 1)*, *SW* 6 (1968), s. 111–199; *Problematyka filozoficzna i teologiczna w twórczości Jana z Kwidzyna (1343–1417) (cz. 2)*, *SW* 6 (1969), s. 85–171; Na temat aktualnego stanu badań zob. M. Karczewski, *Expositio Symboli Apostolorum Jana z Kwidzyna jako źródło badań na średniowieczną teologię i egzegezę biblijną*, *SE* XXII (2021), s. 329–346.

² Zob. M. Kowalczyk, *Charakterystyka doświadczeń mistycznych bł. Doroty z Mątów na podstawie historycznych źródeł autorstwa Mistra Jana z Kwidzyna*, *SW* 51 (2014), s. 95–107.

³ Zob. S. Mossmann, *Dorothea von Montau and the Masters of Prague*, *Oxford German Studies* 9/2 (2010) s. 106–123.

Karola⁴. Dlatego choć Jan formalnie jest postrzegany jako teolog krzyżacki, jest przede wszystkim teologiem praskim. Ostatni etap życia Jana z Kwidzyna związany jest wprawdzie z macierzystą krzyżacką diecezją pomezzańską, jednak pod względem teologicznym Pomezanie należy do grona duchownych intelektualistów wykształconych w jednym z ważnych ówczesnych ośrodków akademickich. Wstąpienie do Zakonu Krzyżackiego osobowości naukowej ówczesnej epoki wzbogaciło znacznie jego środowisko intelektualne. Wiadomo też, że wydarzenia związane z bł. Dorotą z Mątów mogłyby potoczyć się inaczej, gdyby nie autorytet teologiczny i doświadczenie eklezjalne Jana z Kwidzyna.

Stopniowo dostępne stają się kolejne teksty Jana z Kwidzyna nie związane bezpośrednio z propagowaniem kultu Doroty z Mątów⁵. Wydarzenie klasy międzynarodowej stanowić będzie przygotowywany druk tekstu i przekładu obszernego dzieła *Expositio Symboli Apostolorum* (dalej jako *Expositio*) jego autorstwa⁶. Jest to główne dzieło Pomezianczyka zawierające obszerny wykład dwunastu artykułów *Składu Apostolskiego*⁷. Studium *Expositio* dostarcza wielu szczegółowych informacji na temat teologii Jana z Kwidzyna. W II połowie XIV w. w środowisku praskim toczono spory na temat sposobów reformy Kościoła i jego struktur oraz podejmowano próby powrotu do ideałów ewangelicznych. W ferworze dyskusji teologicz-

⁴ F. Hipler, *Meister Johannes Marienwerder und die Klausnerin Dorothea von Montau*, ZGAE 3 (1864–1866), s. 166–299; J. Wenta, *Jan z Kwidzyna*, w: *SBPN*, red. S. Gierszewski, Z. Nowak, t. II, Gdańsk 1994, s. 288–289; M. Glauert, *Das Domkapitel von Pomesanien*, Toruń 2003, s. 486–494; A. Mentzel-Reuters, *Das pomesanische Domkapitel als literarisches Zentrum. Der Fall des Prager Magisters Johannes Marienwerder*, w: *Deutschsprachige Literatur des Mittelalters im östlichen Europa: Forschungsstand und Forschungsperspektiven*, red. R.G. Päsler – D. Schmidtke, Heidelberg 2006, s. 157–175; J. Kaliszuk, *Johannes Marienwerder*, w: *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, red. G. Dunphy, Brill, Leiden–Boston 2010, s. 1081; M. Glauert, *Pomezńska kapituła katedralna w czasach średniowiecza (1284–1527)*, tł. R. Biskup, Pelplin 2021, s. 515–523.

⁵ M.in. M. Borzyszkowski, *Jana z Kwidzyna († 1417) kazanie synodalne „Expergescimini hodie” wygłoszone w Pradze po 1384 roku*, SW 6 (1969), s. 509–522; M. Borzyszkowski, *Tekst i problematyka listu Jana z Kwidzyna († 1417) do księcia Austrii Albrechta na temat apostołatu modlitwy i uczynków zasługujących*, SW 16 (1977), s. 539–549; M. Kowalczyk, *Joannes Marienwerder, De octo beatitudinibus*, FT 18 (2017), s. 243–272.

⁶ Opracowanie dotyczy rękopisu z Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk (Nr 1977) oraz rękopisu z Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (Nr 297, k. 163a-175b). Zostało ono przygotowane przez bpa prof. J. Wojtkowskiego. Autor artykułu wyraża podziękowanie ks. bp. J. Wojtkowskiemu za użyczenie efektów przeprowadzonych badań. Zob. A. Kopiczko, *Biskup Prof. dr hab. Julian Andrzej Wojtkowski*, w: *Veni Domine. Księga Pamiątkowa w 50. rocznicę święceń biskupich Księdza Biskupa Juliana Wojtkowskiego*, red. A. Kopiczko, Pelplin 2019, s. 35–108; J. Jezierski i K. Parzych-Blakiewicz, *Sylwetka naukowa biskupa Juliana Wojtkowskiego w świetle bibliografii za lata 1950–2014*, w: *Cor dioecesis. 450 lat Warmińskiego Seminarium Duchownego „Hosianum” (1565–2015)*, red. A. Kopiczko, P. Rabczyński, Olsztyn 2015, s. 547–556. Do tej pory w wersji drukowanej dostępne jedynie fragmenty dzieła, zob. M. Borzyszkowski, *Spis treści Wyjaśnienia Składu Apostolskiego (Po 1399 roku)*, SW 5 (1968), s. 585–590; M. Borzyszkowski, *Jana z Kwidzyna Prolog do Expositio Symboli Apostolorum, Textus et Studia Historiam Theologiae in Polonia excoltae spectantia*, vol. II, fasc. 2, Warszawa 1974, s. 5–38.

⁷ W bibliotekach europejskich zachowało się co najmniej kilkadziesiąt manuskryptów dzieła z XV wieku. W roku 1485 w Ulm wydano drukiem streszczenie *Expositio* w j. niemieckim *Erklärung der zwölf Artikel des christlichen Glaubens*, wyd. K. Dinckmut, Ulm 1485, dostępne online: Digitale Bibliothek – Münchener Digitalisierungszentrum (MDZ), BSB-Ink: E-88 (15.09.2022).

nych głoszone niekiedy poglądy radykalne, określane czasem jako przedreforma-cyjne⁸. Już po powrocie Jana z Kwidzyna do Pomezanii, ale jeszcze za jego życia, właśnie w środowisku uniwersytetu praskiego działał słynny reformator czeski Jan Hus. Sytuacja historyczna Kościoła w XIV w. była złożona. Pojawiały się nowe prądy odnowy duchowej z szeroko pojętą *devotio moderna* na czele⁹. W nurcie *devotio moderna* istotną rolę odgrywała jej czeska wersja, z którą wiąże się postać Jana z Kwidzyna. Akcentowanie znaczenia Słowa Bożego, częste przyjmowanie Eucharystii, osobistej modlitwy w różnych jej poziomach, rola kierownictwa duchowego powodowało, że w *devotio moderna* pierwszorzędną rolę odgrywała osobista relacja Bóg – człowiek wierzący. Pogłębienie tej relacji nie było już zarezerwowane dla wąskiego kręgu osób duchownych. Każdy, osoba świecka i duchowna była zaproszona by świadomie wierzyć, ufać i doświadczać Bożej miłości. Akcentowanie fundamentalnego znaczenia Pisma Świętego¹⁰ i jego alegoryczne interpretacje prowadzą czasem do zarzutu fideizmu biblijnego lub nawet irracjonalności¹¹. Nowość duchowości związanej z *devotio moderna* polegała także na podjęciu próby przewyciężenia spekulatywnego uprawiania teologii na rzecz zaaplikowania tu i teraz prawd ewangelicznych. Ostatecznie odnowienie duchowości miało prowadzić do odnowy Kościoła od wewnątrz. Odnowa struktur, naprawa obyczajów byłaby naturalną konsekwencją nowej pobożności.

W poniższym opracowaniu omówiono temat jedności Kościoła w kontekście przekazu zawartego w *Expositio Symboli Apostolorum* Jana z Kwidzyna. Tematyka ta została podjęta przede wszystkim w wykładzie artykułu dziewiątego *Symbolu Apostolskiego*. Pojawia się także w kontekście omawiania Eucharystii, Sakramentu Pokuty i błędów w doktrynie chrześcijańskiej.

POSTULATY ODNOWY KOŚCIOŁA W ŚRODOWISKU PRASKIM W II POŁOWIE XIV WIEKU

Fundacja uniwersytetu w roku 1348 była jednym z czynników, które spowodowały, że Praga czeska stała się jednym z ważnych centrów reformatorskich ówczesnego Kościoła. Związani z nim wykładowcy często przybywali do Czech z in-

⁸ Zob. K. Żukowska, *Intymna ścieżka. Późnośredniowieczna pobożność jako kontekst dla Reformacji*, Zagadnienia Rodzajów Literackich, 60,4 (2017), s. 159–173.

⁹ Nurt odnowy *devotio moderna* miał swoje odmiany np. nadreńską, niderlandzką, czeską. Niektóre prowadziły do tworzenia nowych form życia wspólnego. Elementy wspólne stanowiły m.in. modlitwa, studium Pisma Świętego, codzienne kazania, odnowa moralna grzeszników, gorliwe życie sakramentalne, w tym częsta Komunia św., zob. S. Bylina, *Nowa dewocja, postawy wiernych i kult maryjny w Europie Środkowej późnego średniowiecza*, Studia Claromontana 5 (1984), s. 113–114.

¹⁰ Por. M. Karczewski, *Pismo Święte i odwieczne Słowo Boga w Expositio Symboli Apostolorum Jana z Kwidzyna*, *Biblica et Patristica Thoruniensia*, 14,3 (2021), s. 287–304. Na temat znaczenia źródeł biblijnych w teologii średniowiecznej zob. P. Roszak, *Rola Pisma Świętego w średniowiecznej teologii*, *Teologia w Polsce*, 12,2 (2018), s. 71–84.

¹¹ Niektóre treści zawarte w tym opracowaniu zostały omówione szerzej w artykule M. Karczewski, *Biblical Sources of Ecclesiology in Expositio Symboli Apostolorum by Johannes Marienwerder*, *SW* 59 (2022), w druku; <https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/sw> (3.09.2022).

nych ośrodków uniwersyteckich ówczesnej Europy lub znali je (Bolonia, Sorbona, Oxford i in.). Umożliwiało to przepływ nowych idei, koncepcji filozoficznych i teologicznych oraz i mniej lub bardziej radykalnych poglądów na temat dróg odnowy Kościoła¹². Profesorowie uniwersytetu, szczególnie związani z wydziałem *atrium*, podejmowali dyskusję na takie tematy jak¹³: istota i rola władzy papieża, rola soboru, idea koncyliarizmu, sakramenty Kościoła, miejsce wiernych w Kościele, lichwa i sprawiedliwy podział dóbr. Idee te były popularyzowane w środowisku Pragi i Czech.

Znaczącą rolę odegrało trzech ówczesnych kaznodziejów podejmujących temat koniecznej odnowy życia kościelnego. Konrad Waldhauser¹⁴ (1326–1369) wzywał do walki z przepychem i demoralizacją w życiu duchownych oraz do poszukiwania sposobów uświadomienia religijnego wiernych. Drugi z reformatorów, Jan Milycz z Kromieryża (ok. 1320–1374)¹⁵ był znacznie bardziej radykalny zarówno pod względem doktryny jak i praktyki życia. Poddawał ostrej krytyce papieństwo, cesarza i dygnitarzy kościelnych. Antidotum na nową strukturę eklezyjalnych miało stanowić zwołanie soboru powszechnego. Uważał, że Kościół przeżywa czasy ostateczne i związane z nimi działanie Antychrysta. Głosił konieczność powrotu do prostoty i ubóstwa Kościoła w czasach ewangelicznych. Należało dążyć do odnowy kaznodziejstwa i odrodzenia duchowego chrześcijan. Jan Milycz wprowadzał zwyczaj częstej Komunii św. dla świeckich pod obiema postaciami. Sam zrzekł się wszelkich godności kościelnych i świeckich i żył w ubóstwie. Zorganizował i prowadził dom dla upadłych kobiet. Radykalizm Milycza napotykał na silny opór niektórych przedstawicieli duchowieństwa. Stawiano mu zarzuty herezji, z których ostatecznie został uniewinniony przez samego papieża. Trzecim z wielkich kaznodziejów praskich był Maciej z Janowa (1350/1355–1394)¹⁶. Był on uczniem Jana Milycza. Maciej z Janowa krytykował fakt schizmy papieskiej i inne nadużycia w Kościele. Uważał, że droga odnowy prowadzi przez powrót do wierności Słowu Bożemu. Biblia powinna stanowić centrum życia chrześcijańskiego¹⁷. Podobnie jak jego mistrz, Maciej uważał, że należy dać wiernym świeckim możliwość częstego udziału w Komunii św. Według niego, właśnie w ten sposób dokonuje się prawdziwe zjednoczenie Boga z duszą ludzką. Jednak do najwybitniejszych osobowości praskich, które mogły wywrzeć istotny wpływ na jego poglądy należy jego mistrz i promotor Henryk Totting z Oyty¹⁸ (ok. 1330–1397). Był on związany z kościelnymi ośrodkami intelektualnymi w Erfurcie, Paryżu, Pradze i Wiedniu. Karierę naukową na Uniwersytecie Karola związał najpierw z wydziałem *atrium*, a następnie z wydziałem teologicznym.

¹² Zob. A. Szulc, *Homo religiosus późnego średniowiecza*, Poznań 2004, s. 20–33.

¹³ J. Krzyżaniakowa, *Henryk Totting z Oyty i jego pracy uczniowie*, Roczniki Historyczne, 61 (1995), s. 95.

¹⁴ W. Gajewski, *Postulaty reformy Kościoła: Waldo–Wiklef–Jan Milicz z Kromeriza–Matej z Janowa*, w: *Jan Hus: życie i dzieło – w 600. rocznicę śmierci*, red. A. Panner, M. Hintz, Gdańsk 2016, s. 61–63.

¹⁵ W. Gajewski, *Postulaty reformy Kościoła*, s. 63–66.

¹⁶ Tamże, s. 66–69.

¹⁷ Tamże, s. 68.

¹⁸ J. Krzyżaniakowa, *Henryk Totting z Oyty*, s. 87–109.

W jego poglądach widać wpływy Jana Buridana czy twórcy nominalizmu Wilhelma Ockhama¹⁹. Wśród profesorów Henryka wymienia się Jana Dambacha, Jana Morawca – przyjaciela Taulera²⁰ i mistrza Eckharta oraz teologów augustiańskich Jana Klenkota i Jana z Brakel. W latach 1369–1372 Henryk z Oyty toczył spór z Wojciechem z Jeżowa, ważną postacią nauki czeskiej i nurtu reformatorskiego²¹. Wojciech z Jeżowa, gorący przeciwnik nominalizmu i agustianizmu, zwolennik poglądów Jana Wiklefa²² atakował Henryka zarzucając mu nieprawowierność. Chodziło o jego twierdzenie, że duchowny żyjący w grzechu ciężkim nie powinien głosić kazań. Henryk Totting z Oyty był związany agustianizmem nominalizującym²³, ruchem odnowy Kościoła, podkreślającym znaczenie Biblii i wczesnego chrześcijaństwa oraz szeroko rozumianym nurtem *devotio moderna*²⁴. Wobec narastających tendencji redukcjonistycznych przyjmował on tzw. *via media*, tzn. drogę umiarkowaną²⁵. Henryk z Oyty wypromował co najmniej sześciu magistrów i szesnastu bakałarzy. Spośród jego uczniów w praskim środowisku uniwersyteckim istotną rolę odegrali Mateusz z Krakowa, Konrad ze Słotowa (Soltau) i Jan z Kwidzyna. Ten ostatni utrzymywał kontakty ze swoim mistrzem aż do jego śmierci w roku 1397. Przyjaźnił się również z Mateuszem z Krakowa²⁶ (ok. 1345–1410). Jest on uważany za wybitnego teologa epoki i przedstawiciela ruchu odnowy kaznodziejstwa. Mateusz z Krakowa domagał się reformy Kościoła w duchu koncyliaryzmu oraz odnowy Kurii Rzymskiej²⁷. Był także gorliwym zwolennikiem pogłębienia duchowości wiernych w duchu *devotio moderna*. Teologię pojmował przede wszystkim w sposób praktyczny jako formę lekarstwa dla konkretnej osoby. Podobnie pojmował misję kapłanów i życie sakramentalne. Pośród sakramentów szczególną rolę przypisywał Eucharystii, którą należało przyjmować jak najczęściej²⁸. W *Expositio* dostrzegalne są echa poglądów zarówno Henryka Totting z Oyty jak i Mateusza z Krakowa. Dotyczy to także wykładu Jana z Kwidzyna na temat Kościoła.

¹⁹ J. Krzyżaniakowa, *Henryk Totting z Oyty*, s. 90.

²⁰ Zob. S. Kwiatkowski, *Wpływ doktryny Jana Taulera na hagiograficzną sylwetkę Doroty z Mątów w piśmiennictwie Jana z Kwidzyna*, w: *Balticum. Studia z dziejów polityki, gospodarki i kultury XII–XVII wieku ofiarowane M. Biskupowi w 70. rocznicę urodzin*, red. Z.H. Nowak, Toruń 1992, s. 189–196.

²¹ J. Krzyżaniakowa, *Henryk Totting z Oyty*, s. 92–93.

²² W. Gajewski, *Postulaty reformy Kościoła*, s. 49–60.

²³ Zob. M. Dekarli, *Henry Totting of Oyta and the Prague Nominalist Schola Communis between 1366 and 1409: A Preliminary Draft*, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 55,1 (2015), s. 55–72.

²⁴ J. Krzyżaniakowa, *Henryk Totting z Oyty*, s. 96.

²⁵ Tamże, s. 96–97.

²⁶ J. Krzyżaniakowa, *Mateusz z Krakowa. Działalność w Pradze w latach 1355–1394*, *Roczniki Historyczne* 29 (1963), s. 9–57; A. Szafranski, *Mateusz z Krakowa. Wstęp do badań nad życiem i twórczością naukową*, *Materiały i Studia Zakładu Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej Uniwersytetu Warszawskiego* 8 (1967), s. 25–92.

²⁷ J. Krzyżaniakowa, *Mateusz z Krakowa*, s. 36–47; Mateusz z Krakowa, *O praktykach kurii rzymskiej oraz dwa kazania synodalne o naprawie obyczajów kleru*, opr. W. Seńko, Warszawa 1970; Z. Kałuża, *Eklezjologia Mateusza z Krakowa. (Uwagi o De praxi Romanae Curiae)*, *Studia Mediewistyczne* 18 (1977), z. 1, s. 51–174.

²⁸ J. Krzyżaniakowa, *Mateusz z Krakowa*, s. 41–45; A. Szulc, *Homo religiosus*, s. 25–26.

WYKŁAD O JEDNOŚCI KOŚCIOŁA W *EXPOSITIO*

1. Jedność Kościoła w artykule dziewiątym

Wykład artykułu dziewiątego wyznania wiary dotyczy wskazanych przez autora głównych cech Kościoła²⁹. Kościół jest święty i powszechny³⁰. Według Jana określenie *Kościół* wskazuje na jego jedność (*unitas*). Jego godność (*dignitas*) wiąże się z przymiotnikiem *powszechny/katolicki*. Natomiast świętość Kościoła wskazuje na jego stałość (*firmitas*).

Jedność jest pierwszą cechą Kościoła wynikającą z jego natury. Wiaże się ona z wyjątkowym znaczeniem Chrystusa, z sakramentem chrztu i z miłością chrześcijańską.

Chrystus. Chrystus jest jedynym fundamentem i Głową Kościoła. Potwierdzają to teksty biblijne 1 Kor 3,11 (jedyne fundament); Kol 1,18 i Ef 1,22 (Głowa Kościoła); Ef 5,23 (Głowa Kościoła)³¹. Centrum historii zbawienia stanowi dzieło zbawcze dokonane w Jezusie Chrystusie. Posiada ono dla Kościoła znaczenie podstawowe. Ci, którzy poprzedzili Chrystusa wierzyli we wspólnotę Kościoła mniej lub bardziej niewyraźnie. Według Jana z Kwidzyna Kościół rozpoczął się już od Abła, który był pierwszym sprawiedliwym (Mt 23,35)³². W pełni w jedność Kościoła wierzą prawdziwi wyznawcy Chrystusa³³. W argumentacji na temat jedności wiary w Chrystusa autor odnosi się do także do 35 dystynkcji *Trzeciej Księgi Sentencji* P. Lombarda³⁴.

Chrzest. Ponadto o jedności Kościoła świadczą chrzest i wiązana z nim wiara. Chrzest jest bramą wszystkich sakramentów³⁵. Przyjęcie chrztu umożliwia nowe narodzenie (por. J 3,3–7) czyli odrodzenie duchowe. Chrzest otwiera drogę do realizacji nadziei chrześcijańskiej i otrzymania ostatecznej nagrody (Ef 4,4)³⁶. W celu określenia wielkości tej nagrody Jan z Kwidzyna odnosi się do obietnicy nagrody danej Abramowi (Rdz 15,1). Jest nią sam Bóg³⁷. Dla podkreślenia związku wiary i chrztu autor *Expositio* przywołuje treść Ef 4,5 – *Jeden Pan, jedna wiara, jeden chrzest*³⁸. Wierzyć należy tylko w jednego Pana, w bóstwo i człowieczeństwo Chrystusa (Mt 6,24; Za 14,9 i Pwt 6,4)³⁹. O jedności chrztu świadczą cztery cechy: jedność materii; jedność formy; jedność mocy sprawczej oraz jedność celu⁴⁰. Na jed-

²⁹ *Expositio*, Art. IX, k. 57a.

³⁰ Tamże: *Sanctam ecclesiam catholicam*.

³¹ W komentarzu do artykułu dwunastego Jan odwołuje się do biblijnego obrazu mistycznego małżeństwa między Chrystusem i Kościołem z Ef 5,23 kładąc akcent na wyjątkowy charakter tej relacji, zob. k. 68a.

³² *Expositio*, Art. IX, k. 57b.

³³ Tamże.

³⁴ Piotr Lombard, *Cztery Księgi Sentencji*, przekł. J. Wojtkowski, t. II, Olsztyn 2015, s. 269–271.

³⁵ *Expositio*, Art. IX, k. 57b.

³⁶ *Expositio*, Art. IX, k. 57vc.

³⁷ Tamże, *Ego sum merces tua magna nimis*.

³⁸ Tamże.

³⁹ *Expositio*, Art. IX, k. 57vc.

⁴⁰ Tamże.

ność materii wskazuje J 3,5 (odrodzenie z wody i Ducha). O jedności formy mówi się w Mt 28,19 (chrzest w imię Ojca i Syna i Ducha). Jedność mocy sprawczej związana jest z samym Chrystusem. To On sam chrzci wewnętrznie (por. J 1,33). Szafarz chrztu czyni to jedynie służebnie, zewnętrznie. Jedność celu chrztu wskazuje także tekst Mk 16,16 (konieczność chrztu dla zbawienia). Jan z Kwidzyna podkreśla, że zbawienie można osiągnąć tylko w jednym Kościele. Poza nim nie ma takiej możliwości. Każdy, kto z powodu grzechu śmiertelnego, herezji lub klątwy odcina się od Kościoła, naraża się⁴¹. W zakończeniu komentarza do artykułu IX Jan wymienia dodatkowo pięć błędnych postaw. Należą do nich⁴²: twierdzenie, że istnieje możliwość zbawienia w innej wierze lub sekcie; utożsamianie synagogi z Kościołem; funkcjonowanie tzw. Kościoła złośliwych (*ecclesia malignancium*); trwanie we wspólnocie heretyckiej⁴³; twierdzenie, że Grecy i Rusini są w Kościele Katolickim⁴⁴.

Miłość chrześcijańska. Znakiem jedności Kościoła jest także chrześcijańska miłość. Wiąże się ona z działaniem Ducha Świętego, który uzdalnia członków Kościoła do służby jednemu Bogu. W pierwotnym Kościele wszyscy wierzący mieli jedno serce i jedną duszę (Dz 4,22)⁴⁵. Jedność w miłości wymaga gorliwych starań wszystkich członków Kościoła (Ef 4,1). Mieszkając z wierzących Duch Święty jednoczy mistyczne Ciało Chrystusa, Kościół (Ef 4,3; por. 1 Kor 12,3–31)⁴⁶.

2. Eucharystia i jedność Kościoła

Pomimo faktu, że pozornie temat Eucharystii nie wiąże się wprost z *Symbollem Apostolskim* Jan poświęca jej sporo uwagi⁴⁷. Eucharystię autor łączy zarówno z dedykowanym jedności Kościoła artykułem dziewiątym dedykowanym jedności jak i dziesiątym, dotyczącym odpuszczania grzechów⁴⁸. W Kościele Sakrament Eucharystii cieszy się szacunkiem. Nie należy sprowadzać go do pamiątki Męki Chrystusa⁴⁹. W Sakramencie Eucharystii Ciało i Krew Chrystusa są obecne w sposób rzeczywisty pod postaciami chleba i wina. Jan z Kwidzyna odrzuca pogląd, że chodzi tu o metaforę⁵⁰. Sam Chrystus ustanowił formułę przeistoczenia. Po konsekracji dokonanej przez kapłana chleb i wino zostają substancjalnie przeistoczone w Ciało

⁴¹ Tamże: *igitur periculosum est valde extra ecclesiam esse.*

⁴² *Expositio*, Art. IX, k. 59a.

⁴³ *Expositio*, Prolog, k. 10vd.

⁴⁴ Według Jana są odcięci od Kościoła z powodu nieposłuszeństwa i błędu, *Expositio*, Art. IX, k. 59a.

⁴⁵ *Expositio*, Art. IX, k. 57b. Por. Art. X, k. 59b..

⁴⁶ Por *Expositio*, Art. VIII,

⁴⁷ Według Jana w różnych artykułach w *Symbolu Apostolskim* zawarta jest prawda o wszystkich sakramentach Kościoła, *Expositio*, Prolog, k. 12vc.

⁴⁸ *Expositio*, Prolog, k. 12vc-d.

⁴⁹ *Expositio*, Prolog, k. 13vd.

⁵⁰ *Expositio*, Prolog, k. 13vd-14a: *De quo est hoc tenendum, quod in hoc sacramento verum corpus Christi et verus sanguis eius non tantum significatur, verum etiam veraciter continetur, sub duplici specie, scilicet panis et vini, tamquam sub uno, non duplici, sacramento.*

i Krew Chrystusa, zachowując swoje postaci⁵¹. Chrystus jest obecny całkowicie, nie opisowo, lecz sakramentalnie⁵². Przyjęcie Chrystusa dokonuje się zarówno sakramentalnie jak i duchowo przez wiarę i miłość. Godne przyjęcie Chrystusa włącza w Mistyczne Ciało Chrystusa, odnawia i oczyszcza przyjmującego. Niegodne przyjęcie Chrystusa ściąga sąd Boga (1 Kor 11,29). Niegodnie przyjmuje Sakrament Eucharystii osoba w stanie grzechu śmiertelnego, zamierzająca zgrzeszyć lub wierząca niewłaściwie. Autor *Expositio* w oparciu o autorytety kościelne (Augustyn, Gracjan, Albert Wielki, Tomasz z Akwinu, Duns Szkot, Henryk z Suzy) dość obszernie wyjaśnia warunki dotyczące godnego sprawowania Eucharystii przez celebransa⁵³. Wynika z nich jasno, że Sakrament Eucharystii powinno się celebrować z wielką uwagą i szacunkiem. Sprawowanie Eucharystii jest dla Jana z Kwidzyna znakiem jedności Kościoła. Eucharystia buduje Kościół. W jedności tej uczestniczą i budują ją przystępujący do Eucharystii.

3. Sakrament Pokuty i jedność Kościoła

Według Jana z Kwidzyna Sakrament Pokuty posiada charakter uzdrawiający. Dostęp do tego duchowego dobra możliwy jest jedynie w Kościele. Odpuszczenie grzechów nie jest możliwe poza Kościołem (Hbr 11,6)⁵⁴. Chrzest włączając do Kościoła gładzi wszelki grzech. Po chrzcie przez pokutę można ponownie wyzwolić się z grzechu⁵⁵. Autor *Expositio* poświęca tematowi właściwego rozumienia i sprawowania Sakramentu Pokuty sporo uwagi⁵⁶. Sakrament ten jest owocem Bożego miłosierdzia. Został on zapowiedziany już w *Starym Testamencie* (Iz 49,15–19; Jr 3,1; Ez 18,30–32). Sakrament Pokuty związany jest ściśle z Sakramentem Kapłaństwa. Sam Chrystus udzielił Apostołom i ich następcom władzy wiązania i rozwiązywania (Mt 18,18; J 20,22–23)⁵⁷. Kapłan posiadający władzę kluczy oraz jurysdykcję Kościoła zostaje uwolniony od grzechu, zwrócony Kościołowi i pojednany z Chrystusem⁵⁸. Odpuszczenie niektórych grzechów jest zastrzeżone biskupowi⁵⁹. Jan z Kwidzyna odrzuca poglądy negujące sens spowiedzi przed kapłanem. W Sakramencie Pokuty kapłan jest jedynie sługą, natomiast sam Bóg odpuszcza grzechy (Iz 43,25)⁶⁰.

⁵¹ *Expositio*, Prolog, k. 14a.

⁵² Tamże: *non circumscriptibiliter sed sacramentaliter*.

⁵³ *Expositio*, Prolog, k. 14a-15vd.

⁵⁴ *Expositio*, Art. X, k. 61vb.

⁵⁵ Jan nazywa prawdziwą pokutę drugą deską ratunku po rozbiciu statku, k. 61vb.

⁵⁶ *Expositio*, Art. X, k. 61vc-64vb. Autor szeroko omawia teologię Sakramentu Pokuty, udziela wskazówek dotyczących jego sprawowania, polemizuje z tymi, którzy go odrzucają, omawia kwestie dyscyplinarne związane z pokutą publiczną

⁵⁷ *Expositio*, Art. X, k. 64a.

⁵⁸ *Expositio*, Art. X, k. 61vc.

⁵⁹ *Expositio*, Art. X, k. 62b.

⁶⁰ *Expositio*, Art. X, k. 64a.

Sakrament Pokuty odgrywa zatem ważną rolę o odnawianiu jedności Kościoła jako wspólnoty wierzących. Ponadto, uzyskanie odpuszczenia grzechów umożliwia udział w jednoczącym z Bogiem i Kościołem Sakramencie Eucharystii.

4. Błędy doktrynalne i jedność Kościoła

W *Expositio* często pojawiają się wypowiedzi polemiczne wobec błędnych interpretacji *Symbolu Apostolskiego*. W perspektywie ściśle eklezjologicznej Jan z Kwidzyna odnosi się do dwóch grup błędów. Pierwszą, stanowią błędne opinie z czasów patrystycznych (Nestoriusz⁶¹, Orygnes⁶², Ariusz⁶³, Pelagiusz⁶⁴; Montanus⁶⁵; Helwidiusz⁶⁶; Manes⁶⁷; Walentynian⁶⁸; Macedoniusz⁶⁹). W polemice z nimi autor korzysta z argumentacji uznanych autorytetów kościelnych jak Augustyn, Tomasz z Akwinu, Ryszard od św. Wiktora i in. Grupę drugą stanowią błędy bliższe czasom Jana z Kwidzyna. Jest on jednak oszczędny w nazywaniu ich wprost. Wymienia się tylko niektóre błędne poglądy (waldensi)⁷⁰. Często mówi ogólnie o herezykach⁷¹ podkreślając w ten sposób ich oddzielenie od Kościoła, który jest wspólnotą zbawienia. Autor *Expositio* widzi szkodliwość herezji i ich sprzeczność z biblijną koncepcją Kościoła. Jan z Kwidzyna dopuszcza dyskusję, ale nie akceptuje upartego trwania w błędzie⁷². Należy pouczyć i zachęcić do poprawy osobę błądzącą. Jednak, gdy nie chce się opamiętać powinna zostać usunięta⁷³. Trwanie w herezji jest dla Jana znakiem pychy. Od herezyków różnią się wspomniani już schizmatycy, którzy łamią posłuszeństwo (Grecy, Rusini)⁷⁴. Ich nieposłuszeństwo również wyklucza ich z Kościoła⁷⁵. Posłuszeństwo prawowiernej nauce Kościoła jest znakiem trwania w jedności Kościoła.

⁶¹ Tamże, Art. III, k. 27a.

⁶² Tamże, Art. V, k. 33a.

⁶³ Tamże, Art. X, k. 61a.

⁶⁴ Tamże, Art. V, k. 33b.

⁶⁵ Tamże, Art. VIII, k. 54b.

⁶⁶ Tamże, Art. III, k. 26b.

⁶⁷ Tamże, Art. III, k. 26vd.

⁶⁸ Tamże, Art. III, k. 26vd.

⁶⁹ Tamże, Art. VIII, k. 56vd.

⁷⁰ Tamże, Art. X, k. 63vd.

⁷¹ Ogólnie o herezykach mówi się w *Expositio* 66 razy.

⁷² *Expositio*, Prolog, k. 10vd.

⁷³ *Expositio*, Prolog, k. 10a: *Si autem est seductor nolens resipiscere exterminandus est crematione, gladio, aut alio modo.*

⁷⁴ *Expositio*, Art. IX, k. 59a.

⁷⁵ *Expositio*, Art. X, k. 59b.

PODSUMOWANIE

Długoletni związek Jana z Kwidzyna ze środowiskiem uniwersyteckim i kościelnym Pragi odegrał rolę w jego twórczości pisarskiej. Wpływał również na jego ocenę ówczesnej złożonej sytuacji Kościoła. Jako kanonik w kościele zamkowym Wszystkich Świętych (1377–1386) i kaznodzieja synodalny w pełni uczestniczył w próbach odnowy Kościoła i życia duchowego wiernych. Miał także okazję słuchać wielkich kaznodziejów praskich i uczestniczyć w debatach na temat odnowy Kościoła. W roku 1387, w momencie radykalnych rozwiązań dotyczących organizacji uniwersytetu⁷⁶ oraz kulminacji sporów na tematy doktrynalne Jan z Kwidzyna opuścił Pragę wracając do Prus.

Odpowiedzią na braki i nasilający się zamęt doktrynalny jest kierowany przede wszystkim do duchowieństwa wykład *Symbolu Apostolskiego*. Widząc współczesny sobie stan Kościoła Jan z Kwidzyna przeżywa wewnętrzny ból, podobny do tego, który nosili w sobie ówczesni reformatorzy kościelni. Jest jednak bardzo ostrożny w rzucaniu oskarżeń i potępianiu. Świadectwo Pomezańczyka zawierające charakterystykę współczesnego mu Kościoła jest poruszające⁷⁷. Kościół płacze, ponieważ jego dzieci udają tylko sługi Chrystusa, a w rzeczywistości są sługami Antychrysta. Wypowiedź⁷⁸ o zepsuciu obyczajów, oszpecceniu Kościoła i okazanej mu wzdargdzie może dotyczyć nadużyć dotyczących handlu urzędami kościelnymi, niemoralnego prowadzenia się duchownych, krytykowanych przez reformatorów czeskich. Jednak Jan unika uściśleń, podkreślając destrukcyjny wpływ fałszywej religijności i praktycznie sytuację bez wyjścia, w której Kościół się znalazł⁷⁹. Czas kryzysu Kościoła przynosi więcej goryczy niż wcześniejsze prześladowania i herezje. Dlatego istotny rys prezentacji Kościoła stanowi chrystocentryzm jako kierunek jego odnowy. Zauważalna jest także typowa dla reformatorów praskich tęsknota za powrotem do źródeł, czyli naśladowanie wiary i Kościoła pierwszych chrześcijan⁸⁰. Poglądy eklezjologiczne zawarte w *Expositio* można zatem uznać za zgodne z umiarkowaną linią reformatorską prezentowaną przez Henryka Totting z Oyty i głównymi postulatami Jana Milicza i Macieja z Janowa. Jan z Kwidzyna zachowuje daleko idącą powściągliwość w formułowaniu radykalnych postulatów reformatorskich kładąc nacisk na wyjaśnienie istniejących w Kościele prawd wiary i reguł życia duchowego. W *Expositio* nie ma bezpośrednich postulatów reform kościelnych o charakterze strukturalnym. Nie podejmuje się tematyki reformy papieżstwa, nie wskazuje się na konieczność zwołania soboru. Jan ceni następców Apostołów, sakramentalne kapłaństwo, choć podkreśla służebny charakter misji duchownych. Pomezańczyk odrzuca redukcjonistyczne podejście do sakramentów, w tym do Eucharystii. Widzi

⁷⁶ Odsunięcie od kierowania uniwersytetem nie-Czechów, zob. M. Borzyszkowski, *Problematyka filozoficzna i teologiczna*, s. 121–122.

⁷⁷ *Expositio*, Art. IX, k. 58 v c-d.

⁷⁸ Tamże.

⁷⁹ Tamże.

⁸⁰ Obok słabości i niedomagań w Kościele w Czechach w XIV w. istniały także sukcesy organizacyjne oraz próby odnowy kierowane odgórnie, zob. S. Bylina, *Czeska myśl reformatorska drugiej połowy XIV wieku i jej echa na Śląsku*, ZN KUL 21 (1976) 3–4, s. 65–66.

w niej wyjątkowy dar Kościoła, lekarstwo duchowe i znak jego jedności. Nie porusza tematu częstej komunii świętej, choć wiadomo, że Dorota z Mąków przyjmowała ją codziennie, a więc zgodnie z postulatami niektórych reformatorów praskich⁸¹. Zdecydowanie występuje przeciw herezjom i mocno akcentuje prawdę o dostępności zbawienia jedynie w ramach Kościoła.

Chrystocentryczna droga środka dostrzegalna jest w wykładzie na temat jedności Kościoła. Kościół to Mistyczne Ciało Jezusa Chrystusa. Trwanie we wspólnocie Kościoła pojmowane jest jako wyjątkowy i niezasłużony dar. Jedność z Chrystusem jest gwarancją wypełnienia obietnicy udziału w ostatecznej, wiecznej nagrodzie.

JEDNOŚĆ KOŚCIOŁA W *EXPOSITIO SYMBOLI APOSTOLORUM* JANA Z KWIDZYNA

STRESZCZENIE

Druga połowa XIV w. to czas debat i postulatów odnowy Kościoła katolickiego. W tym kontekście historycznym powstało główne dzieło teologiczne Jana z Kwidzyna (1343–1417) *Expositio Symboli Apostolorum*. Jan z Kwidzyna jest uważany za wybitnego przedstawiciela środowiska teologicznego związanego z uniwersytetem praskim. W artykule podjęto temat jedności Kościoła według *Expositio*. Według Jana z Kwidzyna jedność Kościoła wynika z jego związku z Chrystusem, z sakramentu chrztu oraz miłości chrześcijańskiej. Ponadto z jednością Kościoła wiążą się ściśle Sakrament Eucharystii i Sakrament Pokuty. Przeciwno jedności działają heretycy i schizmatycy. Poza Kościołem nie ma zbawienia. Wierzący są wezwani do trwania w jedności z Chrystusem, Głową Kościoła i pogłębiania tej relacji.

UNITY OF THE CHURCH IN JOHANNES MARIENWERDER'S *EXPOSITIO SYMBOLI APOSTOLORUM*

SUMMARY

The second half of the 14th century was a time of debates and postulates for the renewal of the Catholic Church. In this historical context, the main theological work of Johannes Marienwerder's (1343–1417), *Expositio Symboli Apostolorum*, was written. John of Kwidzyn is considered an outstanding representative of theologians associated with the University of Prague. The article deals with the unity of the Church according to *Expositio*. Johannes Marienwerder points out that the unity of the Church results from its relationship with Christ, from the sacrament of baptism and from Christian love. Moreover, the sacrament of the Eucharist and the sacrament of Penance are closely related to the unity of the Church. Her-

---

⁸¹ Zob. S. Bylina, *Nurty odnowy wewnętrznej a problem częstej komunii w Europie Środkowej w XIV–XV wieku*, w: *Scriptura custos memoriae. Księga pamiątkowa ofiarowana Prof. Brygidzie Kürbis*, Poznań 2001, s. 91–102.

etics and schismatics work against unity. There is no salvation outside the Church. Believers are called to stay in union with Christ, head of the Church, and to deepen this relationship.

EINHEIT DER KIRCHE IN JOHANNES MARIENWERDERS *EXPOSITIO SYMBOLI APOSTOLORUM*

ZUSAMMENFASSUNG

Die zweite Hälfte des 14. Jahrhunderts war eine Zeit der Debatten und Postulate zur Erneuerung der katholischen Kirche. In diesem historischen Kontext entstand das theologische Hauptwerk von Johannes Marienwerder (1343–1417), *Expositio Symboli Apostolorum*. Johannes Marienwerder gilt als ein herausragender Vertreter der mit der Prager Universität verbundenen Theologen. Der Artikel befasst sich mit der Einheit der Kirche nach der *Expositio*. Johannes Marienwerder weist darauf hin, dass die Einheit der Kirche aus ihrer Beziehung zu Christus, aus dem Sakrament der Taufe und aus der christlichen Liebe resultiert. Darüber hinaus sind das Sakrament der Eucharistie und das Sakrament der Buße eng mit der Einheit der Kirche verbunden. Ketzler und Schismatiker arbeiten gegen die Einheit. Es gibt keine Rettung außerhalb der Kirche. Die Gläubigen sind aufgerufen, in der Einheit mit Christus, dem Haupt der Kirche, zu bleiben und diese Beziehung zu vertiefen.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

- Joannes Marienwerder, Expositio Symboli Apostolorum*, rękopis z Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk (Nr 1977) oraz rękopis z Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (Nr 297, k. 163a–175b).
- Johannes Marienwerder, Erklärung der zwölf Artikel des christlichen Glaubens*, wyd. K. Dinckmut, Ulm 1485, online: Digitale Bibliothek – Münchener Digitalisierungszentrum (MDZ), BSB-Ink: E-88 (15.09.2022).

Opracowania źródeł:

- Borzyszkowski M., *Jana z Kwidzyna († 1417) kazanie synodalne ‚Expergescimini hodie‘ wygłoszone w Pradze po 1384 roku*, *SW* 6 (1969), s. 509–522.
- Borzyszkowski M., *Jana z Kwidzyna Prolog do Expositio Symboli Apostolorum, Textus et Studia Historiam Theologiae in Polonia excoltae spectantia*, vol. II, fasc. 2, Warszawa 1974, s. 5–38.
- Borzyszkowski M., *Spis treści Wyjaśnienia Składu Apostolskiego (Po 1399 roku)*, *SW*, 5 (1968), s. 585–590.
- Borzyszkowski M., *Tekst i problematyka listu Jana z Kwidzyna (†1417) do księcia Austrii Albrechta na temat apostołatu modlitwy i uczynków zasługujących*, *SW* 16 (1977), s. 539–549
- Mateusz z Krakowa, *O praktykach kurii rzymskiej oraz dwa kazania synodalne o naprawie obyczajów kleru*, opr. W. Seńko, Warszawa 1970.

Kowalczyk M., *Joannes Marienwerder, De octo beatitudinibus*, Forum Teologiczne 18 (2017), s. 243–272.

Piotr Lombard, *Cztery Księgi Sentencji*, przekł. J. Wojtkowski, t. II, Olsztyn 2015.

Pozostałe opracowania:

Borzyszkowski M., *Problematyka filozoficzna i teologiczna w twórczości Jana z Kwidzyna (1343–1417) (cz. 1)*, SW, 5 (1968), s. 111–199.

Borzyszkowski M., *Problematyka filozoficzna i teologiczna w twórczości Jana z Kwidzyna (1343–1417) (cz. 2)*, SW, 5 (1969), s. 85–171.

Bylina S., *Czeska myśl reformatorska drugiej połowy XIV. wieku i jej echa na Śląsku*, Zeszyty Naukowe KUL 21 (1976) 3–4, s. 65–66.

Bylina S., *Nowa dewocja, postawy wiernych i kult maryjny w Europie Środkowej późnego średniowiecza*, Studia Claromontana 5 (1984), s. 113–114.

Bylina S., *Nurty odnowy wewnętrznej a problem częstej komunii w Europie Środkowej w Europie Środkowej w XIV–XV wieku*, w: *Scriptura custos memoriae. Księga pamiątkowa ofiarowana Prof. Brygidzie Kürbis*, Poznań 2001, s. 91–102.

Dekarli M., *Henry Totting of Oya and the Prague Nominalist Schola Communis between 1366 and 1409: A Preliminary Draft*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis, 55,1 (2015), s. 55–72.

Gajewski W., *Postulaty reformy Kościoła: Waldo–Wiklef–Jan Milic z Kromeriza–Matej z Janova*, w: *Jan Hus: życie i dzieło – w 600. rocznicę śmierci*, red. A. Panner, M. Hintz, Gdańsk 2016, s. 33–70.

Glauert M., *Das Domkapitel von Pomesanien*, Prussia Sacra 1, Toruń 2003.

Glauert M., *Pomezkańska kapituła katedralna w czasach średniowiecza (1284–1527)*, tł. R. Biskup, Pelplin 2021, s. 515–523.

Hipler F., *Meister Johannes Marienwerder und die Klausnerin Dorothea von Montau*, ZGAE 3 (1864–1866), s. 166–299.

Jezierski J., i Parzych-Blakiewicz K., *Syhwetka naukowa biskupa Juliana Wojtkowskiego w świetle bibliografii za lata 1950–2014*, w: *Cor dioecesis. 450 lat Warmińskiego Seminarium Duchownego „Hosianum” (1565–2015)*, red. A. Kopiczko, P. Rabczyński, Olsztyn 2015, s. 547–556.

Kaliszok J., *Johannes Marienwerder*, w: *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, red. G. Dunphy, Brill, Leiden–Boston 2010, s. 1081.

Kałuża Z., *Eklezjologia Mateusza z Krakowa. (Uwagi o De praxi Romanae Curiae)*, Studia Mediewistyczne 18 (1977), z. 1, s. 51–174.

Karczewski M., *Biblical Sources of Ecclesiology in Expositio Symboli Apostolorum by Johannes Marienwerder*, SW 59 (2022), w druku.

Karczewski M., *Expositio Symboli Apostolorum Jana z Kwidzyna jako źródło badań na średniowieczną teologią i egzegezą biblijną*, SE XXII (2021), s. 329–346.

Karczewski M., *Pismo Święte i odwieczne Słowo Boga w Expositio Symboli Apostolorum Jana z Kwidzyna*, Biblica et Patristica Thoruniensia, 14,3 (2021), s. 287–304.

Kopiczko A., *Biskup Prof. dr hab. Julian Andrzej Wojtkowski*, w: *Veni Domine. Księga Pamiątkowa w 50. rocznicę święceń biskupich Księdza Biskupa Juliana Wojtkowskiego*, red. A. Kopiczko, Pelplin 2019, s. 35–108.

Kowalczyk M., *Charakterystyka doświadczeń mistycznych bł. Doroty z Mątów na podstawie historycznych źródeł autorstwa Mistrza Jana z Kwidzyna*, SW, 51 (2014), s. 95–107.

Krzyżaniakowa J., *Henryk Totting z Oyty i jego prasy uczniowie*, Roczniki Historyczne, 61 (1995), s. 87–109.

Krzyżaniakowa J., *Mateusz z Krakowa. Działalność z Pradze w latach 1355–1394*, Roczniki Historyczne 29 (1963), s. 9–57.

- Kwiatkowski S., *Wpływ doktryny Jana Taulera na hagiograficzną sylwetkę Doroty z Mątów piśmiennictwie Jana z Kwidzyna*, w: *Balticum. Studia z dziejów polityki, gospodarki i kultury XII–XVII wieku ofiarowane M. Biskupowi w 70. rocznicę urodzin*, red. Z.H. Nowak, Toruń 1992, s. 189–196.
- Mentzel-Reuters A., *Das pomesanische Domkapitel als literarisches Zentrum. Der Fall des Prager Magisters Johannes Marienwerder*, w: *Deutschsprachige Literatur des Mittelalters im östlichen Europa: Forschungsstand und Forschungsperspektiven*, red. R.G. Päsler – D. Schmidtke, Heidelberg 2006, s. 157–175.
- Mossmann S., *Dorothea von Montau and the Masters of Prague*, *Oxford German Studies* 9/2 (2010) s. 106–123.
- Roszak P., *Rola Pisma Świętego w średniowiecznej teologii*, *Teologia w Polsce*, 12,2 (2018), s. 71–84.
- Szafrński A., *Mateusz z Krakowa. Wstęp do badań nad życiem i twórczością naukową*, *Materiały i Studia Zakładu Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej Uniwersytetu Warszawskiego* j 8 (1967), s. 25–92.
- Szulc A., *Homo religiosus późnego średniowiecza*, Poznań 2004.
- Wenta J., *Jan z Kwidzyna*, w: *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. S. Gierszewski, Z. Nowak, t. II, Gdańsk 1994, s. 288–289
- Żukowska K., *Intymna ścieżka. Późnośredniowieczna pobożność jako kontekst dla Reformacji*, *Zagadnienia Rodzajów Literackich*, 60,4 (2017), s. 159–173.